

NADEŽDA JOVANOVIĆ

O jednom nenaučnom metodu

Povodom monografije dra Hrvoja Matkovića — Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature

Monografija dra H. Matkovića (izdavač Institut za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu) izazvala je interes istoričara koji se bave izučavanjem međuratne istorije stare Jugoslavije, to pre što dosadašnji rezultati istraživanja ovog perioda pružaju mogućnost za izvesno kritičko mišljenje.

Na 248 štampanih stranica tekst je raspoređen na uvod, tri glave, zaključak, kratki spisak literature i registar imena. Dobar deo monografije obuhvata period u kome su Svetozar Pribičević i njegova grupa istomišljenika delovali u sastavu Demokratske stranke: pitanje organizacije, socijalna struktura članstva, ideologija (str. 15—138); drugi odeljak posvećen je saradnji SDS s radikalima (str. 181—214), a najmanji je posvećen razmatranju delatnosti stranke i njenog vođe u vreme stvaranja Seljačke demokratske koalicije do uspostavljanja diktatorskog režima (str. 214—248).

Idući nekim redom, zadržali bismo se najpre na naučnom metodu. Autor je sebi postavio cilj da »na osnovi proučavanja izvorne građe i kritičkog proveravanja oskudnih podataka u postojećoj literaturi« prikaže »postanak, razvoj i djelovanje« Samostalne demokratske stranke, da »što točnije« odredi njeno mesto u međuratnoj istoriji. Osvrćući se na stručnu stranu svog pristupa temi, on najavljuje »maksimalno udovoljenje« svim specifičnim zahtevima, u koje nabraja »kritički pristup i valorizaciju izvorne građe« da bi utvrdio »odnos pisane i izgovorene reči i stvarne političke akcije«, »pravilnu ocenu opće situacije« radi »razlučivanja agitaciono-propagandnih istupa od konkretnih pothvata i stvarnih rezultata te akcije«.

Prema tome, očekivali smo da ćemo u monografiji naći kritički pristup i ocene, dublju i svestraniju analizu u izlaganju dosad nepoznatih momenata i iz delatnosti Samostalne demokratske stranke (u daljem tekstu: SDS) i njenog vođe Sv. Pribičevića.

Sadržaj knjige, međutim, i metod korišćenja izvorne građe i literature pokazuju da se autor nije pridržavao najavljenoga kritičkog pristupa.

Pre svega, autoru možemo zameriti što nije iskoristio sve mogućnosti u pronalazenju novih arhivskih materijala i u domaćim arhivima i u istraživanju dostupnim stranim arhivima. U zbirci Vojislava Jovanovića u Arhivi Državnog sekretarijata za inostrane poslove, koja je više poznata kao fond dvorskih hartija, nalazi se niz veoma važnih dokumenata koji se odnose na Sv. Pribičevića i SDS, unutrašnje odnose u Seljačko-demokratskoj koaliciji i njenu delatnost pre

6. I 1929. Najvažniji dokumenti te zbirke već su iskorišćeni u monografijama dra Branislava Gligorijevića i dra Todora Stojkova. Uz to, autoru mora biti poznato da se u čehoslovačkim arhivima nalaze materijali neposredno vezani za delatnost Pribičevića, Većeslava Vildera i drugih pristalica SDS, što se vidi iz opsežne prepiske tih stranačkih vođa sa čehoslovačkim javnim, naučnim i kulturnim radnicima. I u objavljenim zbirka dokumenta inostrane građe (na primer, italijanska), autor bi našao dosta materijala korisnog za njegovu temu. Osim toga, nisu dovoljno iskorišćene Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (u monografiji se taj izvor navodi svega osam puta), usled čega je aktivnost SDS u parlamentu ostala u suštini neosvetljena, mada je u predgovoru autor najavio praćenje i te aktivnosti.

Osnovni je izvor za prikaz delatnosti Svetozara Pribičevića i SDS zagrebački organ te stranke *Riječ*. Drugi stranački organi (beogradska *Reč*, *Pančevac*) i značajniji dnevni listovi (*Politika*, *Odjek*, *Slobodni dom* i dr.) služe samo kao dopuna. Radi ilustracije, navešćemo neke brojke. List *Riječ* kao izvor navodi se u monografiji 430 puta, a ceo rad sadrži 862 napomene. Beogradska *Reč* se navodi 53 puta, *Slobodni dom* 7 puta. Samo za period samostalnog delovanja SDS kao posebne stranke, tj. otprilike od aprila 1924. do 6. I 1929. (na 128 stranica teksta) *Riječ* se kao izvor navodi čak 239 puta od ukupno 385 napomena. Preveliko poverenje u zagrebački organ SDS dovelo je autora do pogrešnih navoda, jer se nije koristio postojećom dokumentacijom. Radi ilustracije navešćemo samo jedan primer. Na stranici 146. autor tvrdi da je Sv. Pribičević mandataru za sastav vlade Marku Trifkoviću u maju 1924. postavio zahteve za ulazak samostalaca u vladu (kao izvor se navodi *Riječi* od 12. V 1924). Prema istraživanjima dra Branislava Gligorijevića, koji se koristio arhivskim dokumentom iz zbirke V. Jovanovića u Arhivu DSIP-a, uslovi koje dr Matković pripisuje Pribičeviću, izdiktirao je kralj Aleksandar.¹

Nedostaci pri korišćenju literature su još uočljiviji. Van Matkovićevog zanimanja ostala je i studija dra Todora Stojkova »Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929–1935« (Beograd 1969), u kojoj su dva poglavlja II glave posvećena periodu neposrednih priprema za uspostavljanje kraljeve diktature. Pošto se autor poziva na članak dra Bogdana Krizmana², normalno bi bilo da ukaže i na postojanje rada dra Stojkova »O spoljnopoličkoj aktivnosti vođstva Seljačko-demokratske koalicije uoči šestojanuarske diktature«.³

Prirodno da je Matković bio upućen na radove dra Branislava Gligorijevića, i to kako na njegovu monografiju⁴, tako i na ostale studije i članke, koje spominje u spisku literature.⁵

¹ Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd 1970, str. 374. DASIP, Dvor, 24, Kraljeva zabeleška.

² Trumbićeva misija u inozemstvu uoči proglašenja šestojanuarske diktature. HP, VIII, 1962, br. 3.

³ Zbornik radova, Istorija XX veka, knj. IX, Beograd 1968.

⁴ Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd 1970.

⁵ O pitanju ulaska predstavnika HRSS u Davidovićevu vladu 1924. i o krizi i padu te vlade, Istorija XX veka, knj. VII, Beograd 1965; Organizacija jugoslovenskih nacionalista (ORJUNA), Istorija XX veka, knj. V, Beograd 1963; O pokušaju da se oktroiše tzv. privremeni ustav Kraljevine SHS 1919, Jugoslovenski istorijski časopis, br. 3-4, Beograd 1966; Politička previranja u Demokratskoj stranci na pitanju taktike prema Hrvatskom bloku u drugoj polovini 1922, Istorija XX veka, knj. VIII, Beograd 1966.

U osvrtu na literaturu autor svrstava monografiju dra Gligorijevića u red drugih radova »novijeg vremena«, čije je zajedničko obeležje to što su »rađeni na temelju dosada nepoznate ili neupotrebljene izvorne građe i s potpuno suvremenim povijesnim pristupom« (str. 4—5). Po njemu, u Gligorijevićevoj monografiji »nalaze se i mnogi podaci i ocjene političke djelatnosti Svezozara Pribičevića i Samostalne demokratske stranke«. Međutim, druge radove dra Gligorijevića Matković ne spominje, mada se u njima mogu naći ne samo mnogi podaci, analize, ocene stavova i postupaka Sv. Pribičevića i njegove grupe u Demokratskoj stranci, nego je prikazan i proces previranja u vodstvu te stranke, uzroci odvajanja Pribičevićeve grupe i osnivanja posebne stranke.

Ocenivši monografiju dra Gligorijevića kao korisnu »pri znanstvenoj obradi« političke delatnosti Pribičevića i SDS, dr Matković poziva se na nju svega pet puta, i to kada govori o prihvatanju Zakona o zaštiti države (str. 124 i 125). Na rad o političkim previranjima u Demokratskoj stranci i pitanju odnosa prema Hrvatskom bloku⁶ poziva se dva puta, na rad o pitanju ulaska predstavnika HRSS u Davidovićeovu vladu⁷ šest puta, na rad o ORJUN-i⁸ devet puta itd. Matković namerno skriva to da je ceo problem o stvaranju Demokratske stranke i njenom delovanju osvetljen u monografiji dra Gligorijevića u glavama I—V. O tome govori na stranicama 15, 116—135, kao da pre njega niko ništa nije pisao.

Kako to čini? Tako što se ne poziva na Gligorijevićeovu monografiju i druge studije, a obilno se njima koristi, i to kako podacima i izvorima, tako i pojedinim ocenama, ne libeći se da prenese u svoju monografiju i čitave delove teksta. To se odnosi na sadržaj dobrog dela knjige, u kome se prepričavaju već poznate činjenice sa malim odstupanjima. Pre nego što pređemo na dokaz ovih naših konstatacija, ukazaćemo na to da se Matković obilno koristi nekim radovima (obavezu se na njih poziva) koji nemaju karakter naučnog istraživanja, već pre spadaju u red političke publicistike i opštih pregleda. To se odnosi pre svega na knjige Josipa Horvata i Rudolfa Horvata. Na dela J. Horvata »Politička povijest Hrvatske 1918—1929« i »Stranke kod Hrvata i njihove ideologije« autor se poziva 16 puta, na knjigu R. Horvata »Hrvatska na mučilištu« (Zagreb 1942) poziva se čak jedanaest puta. U kakvim se slučajevima ta za autora prvorazredna literatura koristi, pokazaćemo na sledećim primerima:

Komunike sa konferencije na Ilidži daje po knjizi J. Horvata »Politička povijest Hrvatske 1918—1929« (Zagreb 1935), mada je bio objavljen u članku D. Arandelovića »Hrvatski problem« (»Novi život«, br. 5 — 1922). Ista knjiga poslužila je autoru kao izvor kada raspravlja o demokratsko-socijalističkoj vladi i u vezi s tim govori o oskudici životnih namirnica, o štrajkovima radnika, o radikalizaciji siromašnih i srednjih slojeva (str. 50), po njoj daje tekst Protićeve ostavke (str. 45, nap. 152), mada postoji arhivska dokumentacija (DA SIP), a ona je bila objavljena i u štampi (vidi *Samouprava*, od 3. VIII 1919); po istoj knjizi daje saopštenje Narodnog kluba od 6. VIII 1919. (str. 46, nap. 154), koje je bilo objavljeno u *Hrvatu* 7. VIII 1919; kao izvor za sastav prve Davidovićeve vlade takođe uzima knjigu J. Horvata (str. 47, nap. 159), mada su

⁶ Politička previranja u Demokratskoj stranci na pitanju taktike prema Hrvatskom bloku u drugoj polovini 1922.

⁷ O pitanju ulaska predstavnika HRSS u Davidovićeovu vladu 1924. i o krizi i padu te vlade.

⁸ Organizacija jugoslovenskih nacionalista (ORJUNA).

kao izvor najverodostojnije *Službene novine*. U Arhivi DSIP postoji dokumentacija o pregovorima vođenim sa uhapšenim Stjepanom Radićem 1925. godine, ali se autor poziva opet na navedenu knjigu J. Horvata (str. 182, nap. 627). Isto tako i za Radićev odgovor na ponudu Ace Stanojevića da uđe u njegovu vladu (str. 224, nap. 791), i za Saopštenje kraljeve kancelarije od 5. I 1929. (str. 242, nap. 861), mada su i odgovor Radića i Saopštenje bili objavljeni u svim važnijim dnevnim listovima toga vremena. Na rad J. Horvata »Hrvatska politika u svetskom ratu« (Spomen-knjiga Obzora, 1935) autor se poziva kao na izvor, navodeći izjavu bana Hrvatske Ivana Palačeka od januara 1919, mada je ta izjava izašla u *Obzoru* 24. I 1919. i u *Jugoslovenskom listu* 26. I 1919. Ista knjiga J. Horvata glavni je izvor za sastav prve jugoslovenske vlade (str. 32, nap. 93), za mere Pribičevića kao ministra unutrašnjih dela 1919. (str. 33, nap. 96 i 97), za položaj Pribičevića kod radikala (str. 35, nap. 110) itd.

Na knjigu Rudolfa Horvata »Hrvatska na mučilištu« autor se poziva kada navodi Radićev članak »Treba se ozbiljno zamisliti« (str. 177—178, nap. 603 i 604), mada sam piše da je taj članak izašao u *Jutarnjem listu*. Isti je izvor posluzio za problem o vezama između Radića i kralja posle hapšenja 1924. (str. 178, nap. 608), za raspravu o ubiranju poreza (str. 215, nap. 756), mada za sve te podatke postoje verodostojniji izvori.

Sada se vraćamo na ranije iznete konstatacije o korišćenju, preuzimanju i prepisivanju građe, ocena, činjenica iz radova dra Branislava Gligorijevića. Poslužićemo se pri tome metodom upoređivanja. Obratićemo pažnju najpre na korišćenje izvora. U Matkovićevoj monografiji naveden je niz dokumenata, koji su već korišćeni. Najčešće se to prikriva tako što se kao izvor citira *Riječ*, a da se ne spomene da je dokument (rezolucija ili zaključci Demokratske stranke) već korišćen. Ali ima i drugih primera, od kojih ćemo neke navesti.

U monografiji Gligorijevića kao izvor korišćeni su dokumenti, literatura ili članci, novine koji se za iste događaje, činjenice ili problem navode kao izvor i kod Matkovića:

GLIGORIJEVIĆ

Telegram Sv. Pribičevića Zemaljskoj vladi u Sarajevo povodom Sarajevskog zbora zakazanog za 27. I 1919. na str. 40—41.

Rad K. Bastajića je izvor za navođenje imena osnivača Jugoslovenske demokratske lige na str. 32—35.

Citat iz dnevnika Matka Laginje o odnosima između Narodnog kluba i Ljube Davidovića na str. 103, nap. 110.

Pismo T. Tomljenovića Lj. Davidoviću od 2. XII 1921. o tajnom glasanju u Demokratskom klubu na str. 259—260, nap. 32.

MATKOVIĆ

Isti telegram se navodi po istom arhivskom dokumentu na str. 37.

Vidi isto na str. 37.

Vidi isti citat iz istog izvora na str. 45—46.

Isti izvor za isti događaj na str. 56.

Članak Pavla Andželića kao izvor navodi se na str. 174—175, nap. 29 u radu o previranjima u Demokratskoj stranci.

Pismo T. Tomljenovića B. Markoviću od 15. VI 1922. u navedenom radu Gligorijevića na str. 175—176, nap. 33.

Izlaganje govora T. Tomljenovića na konferenciji u Ilidži kod Gligorijevića u radu »O previranjima...« dato je po Zapisniku te konferencije iz Arhiva Srpske akademije nauka (str. 182).

U monografiji razgovor s Balugdžićem na osnovu *Politike* od 17. V 1924. (str. 376, nap. 80).

Uslovi opozicije i izvor na str. 375, nap. 75 i 76.

Pašićevo pismo Davidoviću od novembra 1924. navodi se po *Politici* i *Demokratiji* od 7. XI 1924. u radu o ulasku predstavnika HRSS u Davidovićevu vladu (str. 400, nap. 138).

Još je drastičnije preuzimanje delova tekstova iz Gligorijevićevih radova i prezentovanje kao svojih. Ima i ocena i podataka koji su jednostavno gotovo od reči do reči prepisani.

Navešćemo karakteristične primere.

»Svetozar Pribićević je napadao Davidovića što je svojim sudjelovanjem na Kongresu intelektualaca obarao politiku stranke koju je sam ranije zastupao i što je rušio režim koji već četiri godine vode eksponirani demokratski prvaci [...] Pribićević smatra da je Ljuba Davidović naročito štetio političkom pravcu stranke u Hrvatskoj, gdje se stvara uvjerenje da predsjednik Demokratske stranke, i s njim veliki dio te stranke, osuđuje njen rad u tim Krajevima. Politika Hrvatskog bloka do sada se uspješno

Taj članak za isti problem vidi na str. 57.

Isti dokumenat za isti događaj na str. 58 poziva se na arhivski dokumenat.

Vidi isto na str. 59.

Vidi str. 148.

Vidi str. 147.

Isti izvori su navedeni, kao i pismo na str. 162.

»Pribićević je oštro napadao Davidovića zamerajući mu da je svojim učešćem na kongresu išao na rušenje režima i one političke stranke, čiji je nosilac i sam do tada bio; da je naročito štetio političkom pravcu stranke u Hrvatskoj, jer se, po rečima Pribićevića, stvara uverenje »da predsednik demokratske stranke i bar veliki deo stranke osuđuje naš rad, našu politiku i našu borbu u tamošnjim krajevima« [...] »Separatistička« politika HB, po rečima Pribićevića, je dotada uspješno suzbijena

suzbijala samo čvrstom državnom politikom, a da bi se Hrvatski blok rušio, potrebna je još čvršća državna politika i sabiranje svih snaga da se obrani u cijelosti stanje stvoreno Vidovdanskim ustavom. Pribičević brani unitarizam i smatra da on isključuje bilo kakav sporazum [...] S obzirom na to da sudjelovanje Davidovića na Zagrebačkom kongresu znači novu orijentaciju stranke, potrebno je tu akciju suzbiti, a to moraju učiniti glavni stranački forumi [...] Ljuba Davidović je dokazivao da njegova akcija nije u suprotnosti s dosadašnjom politikom i programom stranke i da se njegovo sudjelovanje na Kongresu u Zagrebu ne protivi odlukama Glavnog odbora« (str. 62—63).

[...] »dok je Ljuba Davidović sa svojim istomišljenicima pokazivao sklonost za ublažavanje centralizma i za ustavne promene kako bi se mogao postići sporazum s opozicionim snagama u Hrvatskoj [...]« (str. 55).

U vreme prebivanja Davidovića u Zagrebu u drugoj polovini aprila »U razgovorima s Ljubom Davidovićem tribunaši su ga informirali o teškom i neodrživom stanju u Hrvatskoj. Pošto je uočio da su Davidovićeve put i cijela akcija upereni protiv njega, Pribičević je također doputovao u Zagreb da bi tu akciju onemogućio« (str. 57).

»Da bi spriječio osipanje stranke, Ljuba Davidović daje direktivu za akciju 'srednje linije' kojim bi se ispi-

»čvrstom državnom politikom«, kojoj treba zahvaliti što je HB u »raspadanju«; da bi se HB rušio potrebna je »još čvršća« državna politika; stoga treba sabrati sve snage »da se odbrani u celosti stanje stvoreno Vidovdanskim ustavom«.

Stojeći na pozicijama integralnog jugoslovenstva i unitarizma, Pribičević odlučno pobija misao o »sporazumu« [...] Davidovićevo pristajanje uz akciju kongresa znači po mišljenju Pribičevića novu orijentaciju DS koja se mora od glavnih stranačkih foruma suzbiti i onemogućiti [...] Davidović se samo trudio da dokaže da njegova nova akcija nije u suprotnosti sa dosadašnjom politikom i programom stranke i da se njegovo učешće na Zagrebačkom kongresu [...] nije protivilo odluci Glavnog odbora« (str. 203—204).

»Grupa demokrata na čijem je čelu bio šef stranke Davidović tražila je mogućnost da se izvesnim koncesijama u pogledu ublažavanja krutog centralističkog sistema, naglašavajući čak i mogućnost revizije Ustava, dođe do sporazuma s hrvatskom opozicijom« (Politička previranja..., str. 165).

Da je Davidović u Zagrebu 20. i 21. aprila vodio razgovore s tribunašima, koji su ga »informisali o veoma teškom položaju u Hrvatskoj, istakavši da je takvo stanje 'neodrživo'« [...] Dalje piše: »Značajno je napomenuti da je Pribičević uočivši da je cela akcija uperena protiv njega i sam doputovao u Zagreb i nastojao da kod svojih pristalica osujeti Davidovićeve namere« (Politička previranja..., str. 174).

»Tako se pred Davidovićem ponovo postavilo pitanje osipanja stranke i gubljenja pristalica. Da bi se tome

tao teren za suradnju s umjerenijim građanskim grupama u Hrvatskom bloku. Davidović vrlo oprezno prilazi novoj političkoj akciji i nastoji održati jedinstvo stranke dok se ne utvrdi suradnja s Hrvatskim blokom i udalje radikali s vlasti« (str. 58).

O istupanju Tomljenovića na konferenciji u Ilidži 20. VI 1922. »Po njegovom mišljenju, držanje srpskog naroda od samog početka bilo je 'pobedničko', čime je Hrvatima nametnut defenzivan stav. K tome je pridošla izrazita antihrvatska politika Srba prečana, koja je učinila da su se ti odnosi još više zatrovali i da se među Hrvatima ukorijeni uvjerenje da takvu politiku hoće svi Srbi. Iz toga se izrodio nacionalni spor, koji je u isto vrijeme i državni spor. Vjera u monarhiju i jugoslavenstvo sve više slabi. I dok hrvatski seljaci misle na obranu od Srba, kod hrvatske inteligencije može se zapaziti želja za sporazumijevanjem. Tomljenović je istakao da i Hrvatski blok hoće sporazum ako bi njime dobio minimum svojih zahtjeva, tj. samostalnost Hrvatske državno-pravne prirode u bilo kojoj formi« (str. 59).

Povodom sukoba između Pribičevića i Davidovića septembra 1922.

»Pribičević je čak zaprijetio ostavkom u vladi i u Glavnom odboru

stalo na put, da bi ojačao svoje pozicije, Davidović daje direktivu da grupa intelektualaca započne akciju na tzv. 'srednjoj liniji', kojom bi se ispitao teren za suradnju s umjerenijim građanskim grupama u HB.« Dalje produžuje: »Davidović je veoma oprezno prilazio na teren nove političke akcije, gledajući da se održi jedinstvo stranke sve dotle, dok ne bude izvesna nova politička kombinacija koja bi se ostvarila suradnjom s političkim grupama iz HB, a koja bi mogla da posluži za eliminisanje Radikalne stranke s vlasti« (Politička previranja . . . , str. 176).

»Po njemu, držanje srpskog naroda od samog početka bilo je »pobedničko«, čime je Hrvatima nametnut defanzivan stav [...] Izrazito antihrvatska politika Srba prečana (Pribičevićeve grupe) učinila je da su se ti odnosi još više zatrovali i pridonela je da se kod Hrvata ukorenio uverenje da takvu politiku hoće uopšte Srbi, iz čega se rodio 'nacionalni spor' koji je u isto vreme i 'državni spor'.« Dalje piše: »HB u takvoj situaciji veoma složan i jak u svom stavu 'da se ne da projašiti od Srba' imajući podršku u Hrvatskom seljaku koji misli na 'obrambu' od Srba. Stav hrvatske inteligencije nije takav, kod nje se može opaziti želja za sporazumijevanjem i ona traži 'da se nešto preduzima', ali očekuje da tu akciju pokrenu Srbijanci.« I dalje: Tomljenović je istakao da HB hoće sporazum ako njime dobije minimum svojih zahteva, tj. samostalnost Hrvatske državno-pravne prirode bilo u kojoj formi da se sprovede (Politička previranja . . . , str. 182).

»Pribičević je zapretio da će podneti ostavku u vladi i Glavnom odboru stranke ako Davidović i drugi poslanici stranke prisustvuju Zagrebačkom

stranke ako Davidović i drugi poslanici stranke prisustvuju Zagrebačkom kongresu. Pribičevića su podržali G. Žerjav, K. Timotijević i E. Lukinić. Demokratski ministri su čak izjavili da im je nemoguće predstavljati u vladi stranku čiji članovi u Nedeljnom glasniku napadaju svoje ministre i nazivaju ih 'silnicima' (str. 60).

»Predstavnicima dotadašnjeg vladinog bloka odgovorili su da imenovanje predsjednika vlade treba prepustiti kralju, a što se tiče Samostalne demokratske stranke, oni ne mogu pristati da Pribičevićeva grupa bude zastupljena u vladi« (str. 160).

Koaliciona vlada P—P ako je »željela opstati kao radna vlada i ne ići odmah u izbore, ostalo joj je jedino da gaženjem parlamentarnog reda spriječi verifikaciju preostalih mandata HRSS« (str. 145).

»Tom prilikom grupa demokrata iz Hrvatske na čelu sa Tomislavom Tomljenovićem predlagala je da Ljuba Davidović uđe u vladu kako bi se paralizirala Pribičevićeva grupa ako položaj ministra unutrašnjih poslova i preuzme netko iz njegove okoline« (str. 56).

»Timotijević je stupio u dodir i s predstavnicima Parlamentarnog kluba Samostalne demokratske stranke. Pošto im je saopćio zadatke svoje vlade, Timotijević je zamolio samostalne poslanike da pomognu njegovu vladu, ali im je saopćio da Samostalnu demokratsku stranku ne može pozvati u vladu jer stranke Bloka nikako ne žele njeno sudjelovanje u vladi« (str. 161).

kongresu; uz Pribičevića bili su naročito odlučni Žerjav, Lukinić i Timotijević. Da bi se izvršio pritisak na Davidovića, demokratski ministri su izjavili da je njima nemoguće u ime stranke raditi u vladi, kad izvesni članovi DS, koji izdaju Nedeljni glasnik, napadaju svoje ministre nazivajući ih 'silnicima' (Politička previranja . . . , str. 195).

»Predstavnicima bloka odgovorili su, u pogledu prvog uslova, da pitanje Predsjedništva vlade prepuštaju arbitraži kralja, da on odluči kome će ono pripasti; što se tiče drugog uslova, odgovorili su da ne mogu pristati da Pribičevićeva grupa bude zastupljena u vladi« (O pitanju ulaska . . . , str. 385).

»Jedini način da se ona održi bio je pokušaj da se gaženjem parlamentarnog reda spreči verifikaciju poslaničkih mandata HRSS« (O pitanju ulaska . . . , str. 345).

[. . .] »Grupa demokrata iz Hrvatske na čijem je čelu stajao bivši ban Hrvatske T. Tomljenović, predlagala je da sam Davidović uđe u vladu i da na taj način utiče na pravac unutrašnje politike, čak i onda ako bi resor Ministarstva unutrašnjih dela preuzela ličnost iz Pribičevićeve grupe [. . .]« (Politička previranja . . . , str. 173).

»Timotijević je i predstavnicima Kluba SDS saopćio karakter i zadatak buduće vlade i zamolio ih da u Parlamentu pomognu vladu, naglasivši da Klub SDS ne može pozvati u vladu, jer stranke bloka isključuju njegovu učešće u vladi« (O pitanju ulaska . . . , str. 399).

»Predstavnici vladinog bloka izrazili su mišljenje da do koncentracije treba da dođe proširenjem rada sadašnje vlade i predlagali su za predsjednika nove vlade ponovno Ljubu Davidovića« (str. 159).

»Predstavnici bloka izložili su svoje gledište da do koncentracije treba da dođe proširenjem rada sadašnje vlade, da treba poveriti sastav vlade ponovo Davidoviću« (O pitanju ulaska . . ., str. 385).

Trebalo bi ukazati i na mnogobrojne nepreciznosti u navođenju datuma, koji se razilaze s već utvrđenim činjenicama u literaturi. Tačna hronologija spada u najelementarnije zahteve istoriografije, jer eventualne netačnosti dovode u sumnju i druge datume.

Kod Matkovića od 11 odjela u Zemaljskoj vladi za Hrvatsku i Slavoniju bilo je ostavljeno tri, i to pravosuđe, unutrašnji poslovi i bogoštovanje (str. 32), prema drugim podacima od 9 odjela ostavljena su 4 povereništva (pravosuđe, unutrašnji poslovi, prosveta i socijalna politika⁹), u Bosni i Hercegovini, po Matkoviću, ukinuto je 7 povereništava (str. 32), a prema drugim podacima od 9 povereništava zadržana su 4, tj. ukinuto je pet.¹⁰

Sastanak opozicionih grupa održan je, prema Matkoviću, 19. XI 1919. (str. 51), a postoji i datum sastanka od 20. XI 1919;¹¹ proglaš opozicije je kod Matkovića od 4. XII 1919. (str. 51), prema drugom izvoru je od 3. XII 1919.¹²; konferencija na Ilidži održana je kod Matkovića 20. VI 1922. (str. 59), a prema podatku Gligorijevića — 28. i 29. VI 1922.¹³; Vesnićeva vlada, prema monografiji, obrazovana je 17. V 1920. (str. 53), a prema drugom izvoru 18. V 1920.¹⁴; po Matkoviću Davidovićeve vlada sazvala je Narodnu skupštinu 7. VIII 1924. (str. 152), a deklaracija vlade podnesena je skupštini 6. VIII 1924.¹⁵; protestna rezolucija Opozicionog bloka objavljena je kod Matkovića 30. XII 1924. (str. 170), po drugom izvoru 28. XII 1924.¹⁶

Ukazali bismo i na nelogičnosti i protivrečnosti u tumačenjima pojedinih pojava, uzimajući za primer samo najvidljivije.

Nije dobio pravog objašnjenja problem odnosa Svetozara Pribićevića prema nacionalnom pitanju, koji se u knjizi svodi uglavnom na odnos prema hegemoniji srpske buržoazije.

Prema autoru, Pribićević je već 1923. godine zastupao neku »drugu« tezu, a ne hegemoniju srpske buržoazije, počeo je borbu protiv svojih stranačkih drugova zbog njihove »sve otvorenije« odbrane te hegemonije. Istovremeno mnogo puta autor ponavlja da je u svojoj delatnosti kao političar Pribićević polazio od ideologije »jugoslovenskog shvaćanja«, da su postojale »bitne« i »suštinske« razlike između jugoslovenske ideje unitarističkog centralizma Svetozara Pribi-

⁹ Vidi Ukaz Ministarskog saveta, *Narodne novine*, 15. II 1919.

¹⁰ ABiH, Fond Dešifrovane depeše Predsedništva Zemaljske vlade, 29, akt ministra Pribićevića od 19. I 1919.

¹¹ SB, Dnevnik Laginje, 20. XI 1919.

¹² *Samouprava*, 7. XII 1919; B. Gligorijević, Demokratska stranka, 138—139.

¹³ B. Gligorijević, Demokratska stranka, 266.

¹⁴ Isto, 162.

¹⁵ B. Gligorijević, O pitanju ulaska, 347; Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 91, 1924. god.

¹⁶ B. Gligorijević, Demokratska stranka, 444.

čevića i velikosrpske ideologije srpskih radikala u gledanju na problem države i njenu nacionalnu strukturu (npr. na str. 41). Međutim, poznato je da je Svetozar Pribičević, kao ministar unutrašnjih dela ili prosvete, u vladama i demokrata i radikala 1919, 1922, 1925. godine bio jedan od najdoslednijih realizatora hegemonije srpske buržoazije, reklo bi se, njena udarna pesnica, sprovodnik centralističke politike, branilac Vidovdanskog ustava i eksponirani protivnik njegove revizije sve do sredine 1928. godine; proganjao je HRSS i njeno vodstvo zbog borbe protiv centralističkog uređenja i za nacionalnu ravnopravnost hrvatskog naroda.

Na kraju, u zaključku, autor se ipak vraća na ispravnu ocenu, tvrdeći da se saradnja SDS s Radikalnom strankom 1924—1925. (nije jasno, zašto se uzima samo taj period a ne i ranija saradnja u radikalskim vladama) »zasnivala na obostranom političkom interesu, a osnovicu joj predstavlja protivljenje takvom državnom uređenju koje bi sačuvalo povijesne i nacionalne posebnosti Hrvata i Slovenaca«; da samostalcima »nisu mnogo smetale izvjesne razlike u tumačenju ideje narodnog jedinstva između njih i radikala«. Usled toga, prema Matkoviću, kao i zbog aktivnosti SDS se »ne može poreći Pribičevićeva povijesna odgovornost i krivnja za provođenje velikosrpske politike« u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (str. 245).

Nije jasno je li Pribičevićev idealizam bio i podloga za sprovođenje oštre borbe protiv HRSS u toku gotovo šest godina, i kako može biti objašnjena kontradikcija između njegove prakse i izjava o tome da je protiv politike isključivo srpske i srbijanske, da je za politiku »punopravnosti svih Srba, Hrvata i Slovenaca« i da je samo zbog toga 1924. godine pravio sporazum s radikalima (v. str. 77).

Prikazujući socijalnu strukturu SDS, autor bez pogovora prihvata mišljenje samostalaca da je njihova stranka seljačka (str. 93), ograničava se jednom rečenicom, mada to ne pokazuje na analizi te socijalne strukture. A ono što prikazuje, demantuje baš tu izjavu SDS (v. str. 90—93). U zaključku, međutim, tvrdi da je SDS bila predstavnik srpske buržoazije u Hrvatskoj (str. 248).

O socijalno-ekonomskom programu SDS govori da je »bio radikalniji« od programa drugih građanskih stranaka (str. 115). Pošto se ne upoređuju ti programi, ostaje nepoznato u čemu je radikalizam SDS.

Ostalo je nerazjašnjeno kakve su razlike postojale u pogledu sprovođenja agrarne reforme između Pribičevićeve i Davidovićeve grupe u Demokratskoj stranci, u čemu su se »solidarizirale«, a u čemu su se razilazile, zašto se davidovićevci nisu »direktno« angažovali na sprovođenju agrarne reforme, zbog čega su samostanci »za agrarnu reformu učinili više od radikala« (str. 120, 122).

Tražeci objašnjenje Pribičevićeve izjave (v. str. 126) o »suprotnosti« njegovog stava prema KPJ potkraj 1928. godine i je li ga zaista u to vreme promenio, autor prihvata tu izjavu kao da je tako bilo, bez analize stavova i odnosa Pribičevića prema KPJ u ranijem periodu.

Ostala je neobjašnjena i akcija samostalaca protiv Šurmina i Drinkovića, kao i suština sukoba između SDS i Hrvatske narodne stranke. Autora iznenađuje oštrina uzajamnih napada, on navodi da je Pribičević bio protivnik stvaranja nove hrvatske stranke (str. 164—167), ali ne ulazi u raspravu o uzrocima toga protivljenja.

Nije jasan stav autora, kada navodi tekst sporazuma između HRSS i Treće internacionale i izjavljuje da je taj sporazum, koji iznosi samostalska štampa,

vođstvo HRSS okvalifikovalo kao falsifikat (str. 169). Takvo prikazivanje navodi na pomisao da je autor saglasan sa tvrdnjama samostalaca i da nema poverenja u stav HRSS.

Radićeva težnja da se ide na izbore 1922. godine nije našla pravog objašnjenja, njegova poruka prikazuje se kao preokret (kakav i zašto, ne govori se), a autorova rezonovanja se svode na to da je ta poruka »izazvala efekat« (str. 65–66). Bez pravog objašnjenja i analize ostalo je i pitanje Radićevog političkog preokreta 1925. godine. Ukazujući na dva uzroka toga preokreta (»perspektiva dugog tamnovanja i političke izolacije« i »neočekivan« izborni uspeh HRSS na skupštinskim izborima 1925. godine) na stranici 177, ostavlja po strani dublje razloge toga novog kursa Stjepana Radića i vođstva HRSS.

O stvaranju Seljačko-demokratske koalicije govori se na osnovu izjava Pribičevića (str. 213–214), a suština nove međustranačke formacije i saveza između Radića i Pribičevića nije dovoljno prikazana.

Po autorovom mišljenju, SDK je složna i jedinstvena politička formacija, što se vidi iz rečenice na str. 221: »Složni u viziji stvaranja velikog političkog pokreta koji će dovesti demokratiju kao parlamentarnu ideju do etičke pobjede, oni pomiču politiku u cijeloj državi s terena neprestanih parlamentarnih kombinacija i političkog nadmudrivanja na nove puteve u borbu protiv hegemonizma velikosrpskih vlastodržaca. Borba Seljačko-demokratske koalicije za građansku i finansijsku ravnopravnost (u prvom redu poresku) svih dijelova zemlje dala je novi zamah političkom životu, koji od partijskog taktiziranja prelazi u fazu frontalne borbe za osnovne demokratske slobode.« Rečenica je bombasta, ali nije usledila posle iznošenja činjeničnog materijala, nije pokazana borba protiv poreske nejednakosti, a za izjednačenje poreskog sistema su se zalagali i demokrati i radikali iz Vojvodine; protiv seljačke prezaduženosti, o čemu su u parlamentu postavljali pitanje i zahtevali njeno rešenje poslanici Saveza zemljoradnika; za rešenje dalmatinskog agrara; protiv ratifikacije Nerunskih konvencija itd.

Na drugoj strani, autor zaobilazi niz značajnih pitanja, čije bi prikazivanje mnogo plastičnije osvetlilo Pribičevićevu ličnost. Ostali su neobjašnjeni Pribičevićevi postupci i njegov odnos prema HRSS, pogledi na rešenje hrvatskog pitanja; nisu prikazani glavni uzroci previranja u Demokratskoj stranci i stvaranja SDS, uzroci sklapanja sporazuma s radikalima i ulazak u vlade Nikole Pašića itd. Citati iz Pribičevićevih govora i zagrebačke *Riječi* ne mogu zameniti potrebnu analizu i naučno objašnjenje bitnih i suštinskih problema političke delatnosti i evolucije pogleda Svetozara Pribičevića i njegovih istomišljenika. Navodeći na str. 48 deklaraciju Demokratske stranke od aprila 1919. godine, autor piše da od devet tačaka »najznačajnije« su bile prve dve. Pošto tih devet tačaka nije naveo, pa ni prve dve »najznačajnije«, ostaje neobjašnjena suština te reklaracije.

Govoreći o »programatskom idealizmu« Pribičevića 1919. godine (str. 41) u pitanju stvaranja nove jugoslovenske države, autor ostavlja čitaoca da sam razmišlja u čemu je taj idealizam.

Nije objašnjeno što je autor želeo da kaže, kada na str. 41 piše da je za Pribičevića i njegove drugove iz prečanskih krajeva »ideja i program osnov političke djelatnosti«, a da je za srbijanske političare »više značila taktika, nego program«. A takav stav zahteva razjašnjenje.

Govoreći o videnijim predstavnicima vodstva SDS, autor daje podatke o Milanu Pribičeviću, koji nije ni bio član stranke, ali ništa ne piše o tako važnom čoveku kao što je predsjednik zagrebačke organizacije Juraj Gašparac (str. 104, 106).

Aktivnost Svetozara Pribičevića i samostalaca za vreme parlamentarnih izbora 1923. godine, a i za vreme izborne kampanje za Ustavotvornu skupštinu, ostali su van Matkovićeve pažnje. Ostala je nepoznata pozicija Pribičevića u debata u Ustavotvornoj skupštini, u periodu rasprava o Vidovdanskom ustavu. Sve se svodi na konstataciju da on vodi »u prvom redu« borbu protiv anti-centralista (str. 54).

Ostao je neosvetljen ceo period od godinu dana (decembar 1922. godine — decembar 1923. godine).

Čutke se prelazi preko rezolucije Pribičevićeve grupe u Poslaničkom klubu Demokratske stranke u oktobru 1922. godine.

Nisu proanalizirani takvi dokumenti SDS, kao što su: Proglas od 12. IV 1924. (str. 81—82), Proglas stranke od 14. I 1927. (str. 202).

Za delovanje političke stranke tako značajan događaj, kao što je njen kongres, održan 18. XI 1925. godine, na kome su, prema autoru, prihvaćena »osnovna načela« SDS i koji je izrazio svoj odnos prema »svim najvažnijim pitanjima političkog života« (str. 194), prikazan je samo iznošenjem pojedinih pitanja u govorima pojedinaca. Nisu pokazana osnovna načela stranke, ni u čemu se sastojala manifestacija »koja je trebala potvrditi politiku borbene i beskompromisne opozicije u tadašnjem političkom trenutku« (str. 195).

Ne znamo stav SDS u Anketnom odboru u povodu korupcije (v. str. 109), mada je u Narodnoj skupštini i u štampi toga vremena pitanju korupcije i radu Anketnog odbora bila posvećena velika pažnja zbog političkog značaja akcije opozicije.

Ne izvodi se zaključak o značaju rezultata oblasnih izbora od 23. I 1927. godine. Autor se ograničava na navođenje citata iz Pribičevićevih ocena i mišljenja o tome da se njegova vizija »o velikoj pobjedi« i SDS kao »velikoj općejugoslovenskoj stranci« (str. 204) morala »raspršiti« pod pritiskom izbornog rezultata (str. 203). Autor nije ni pokušao postaviti pitanje je li taj rezultat bio izraz političke kratkovidosti Pribičevićeve, nerealnosti njegovih zahteva i slabog efekta akcije ili »slepe vere« u njegove lične kvalitete i u mogućnost da će pobediti velike stranke.

Van autorove pažnje ostao je problem odnosa SDS i njenog vođe prema pokušajima ujedinjenja demokratskih snaga pre parlamentarnih izbora 1927. godine. Prećutkuje se akcija Demokratske stranke na stvaranju demokratske ujedinjene opozicije, a sama akcija se pripisuje Pribičeviću (str. 214). Nije prikazan proces stvaranja tog bloka, njegovi ciljevi, uzroci zajedničkog istupanja Radića i SDS u to vreme.

Olako se prelazi preko Radićeve izjave o generalskoj vladi, kojoj se ne daje ocena, ne prikazuje se reakcija javnosti na nju, kao ni odnos Pribičevića (str. 220). Ta izjava je još više zaostriila odnose između SDK i ostale opozicije, a Pribičević je podržao Radića.

Autor izbegava da analizira razlike u stavovima Radića i Pribičevića prema glavnom pitanju unutrašnjeg uređenja — reviziji Vidovdanskoeg ustava. Po njemu ispada da su obojica bili za rešenje svih problema državnog života i njegove demokratizacije u okvirima tog ustava još potkraj 1927. pri stvaranju

SDK (str. 223), a tek kasnije obadvojica su se zalagali za reviziju Ustava, i to tek od juna 1928. (str. 222, 247).

Akcija dvora na razbijanju velikih srbijanskih stranaka zaobiđena je u studiji, autor se ograničava rečenicom da su samostalci »postajali sve svjesniji biti politike srbijanskih stranaka ma kako je ona formulirala« i da iskustva »iz poslednjih vladinih kriza govorila su o tome sve rečitije« (str. 222). Po njemu, te srbijanske stranke izazivale su vladine krize, a ne vidi delovanje kralja Aleksandra na tom polju.

Kao što nisu pokazane razlike u stavovima Radića i Pribićevića, zaobiđena je i analiza suštine razlika unutar SDK u drugoj polovini 1928. i pokušaj odvajanja HSS od SDS (str. 228—231).

Iz takvog nedovoljnog ulaženja u probleme stvara se prilično idealistička slika o Pribićeviću: njegovo »vjerovanje« u neke jugoslovenske ideje kojih se pridržava i tada, kada s pozicije vlasti sprovodi velikosrpsku hegemoniju i centralizam, o tome da je on »žrtva« radikalskih poteza i pokvarenosti srbijanskih političara. Mnoge političke akcije objašnjavaju se ličnim motivima i pobudama, iza kojih se ne vide pravi razlozi. Tako ispada da je Pribićević samo objekat radikalske politike i njihove težnje da opstanu na vlasti (vlada Pašić—Pribićević, marta 1924, v. str. 142), kao da Pribićevićev interes nije da dođe na vlast pomoću radikala. Po autoru Pribićević je toliko naivan da je verovao u »čvrst savez« s radikalima, pa je prema tome ostao prevaren (str. 184, 188—189).

Veoma je opasno, kada autor međustranačke i političke odnose često svodi na lične pobude, suprotnosti i međusobne obračune. Odnosi između Radikalne i Demokratske stranke na početku 1919. godine svode se na lični sukob između Pribićevića i Stojana Protića (str. 44—45). Uzrok ostavci Protićeve vlade oko sredine 1919. po autoru je resor Pribićevića, a ne resor ministra unutrašnjih dela koji su želeli radikali (str. 45—46). Pravi uzroci prve vladine krize, odnosi između radikala i demokrata, i odnos dvora i regenta Aleksandra prema razvoju političke situacije ne vide se iza personalnog pitanja Svetozara Pribićevića i njegovog »položaja kod regenta«, koji se ne prikazuje (v. str. 47). Sukob u vodstvu Demokratske stranke 1922. godine svodi se na lični obračun između Pribićevića i Davidovića, a pošto se Pribićevićevi stavovi ne analiziraju, time se zanemaruje i suština samog sukoba (str. 68). Na lične odnose svodi se i pitanje pregovora Pašića i Pribićevića 1922. (str. 68), a pravi uzroci radikalske akcije na produbljivanju rasepa u Demokratskoj stranci i istupanja grupe Pribićevića iz nje, sa istovremenim ulaskom u Pašićevu vladu kao posebna stranačka formacija, ostali su van autorove pažnje. I u odnosima između SDS i ORJUN-e u centru je pažnje »viteški obračun« između ideologa i predsednika te nacionalističke i terorističke organizacije Ljube Leontića i osnivača ORJUN-e Svetozara Pribićevića (str. 131—134).

Dosta je sumnjiva autorova ocena u zaključku koja navodi na pomisao da hrvatski i srpski narod u Hrvatskoj nemaju zajedničkih interesa i da im je sudbina da žive razjedinjeno. Kako drukčije razumeti ovu autorovu konstataciju: »Oštru političku borbu poslije 1918. započeli su i vodili (Radić i Pribićević — prim. N. J.) zbog različitih koncepcija i programa, a što su te koncepcije bile različite, suprotne i oprečne, ishodište treba tražiti u bazi na koju su se oslanjali, odnosno na nacionalne i socijalne slojeve koje su predstavljali. Pribićevićeva formula unitarizma i centralizma bila je izraz težnje prečanskih Srba da ostvare što čvršću vezu sa Srbijom i tako dođu u novoj državi u što povoljniji položaj.

Radićev federalizam vuče svoj korijen iz težnje hrvatskog naroda da očuva svoju povijesno nacionalnu individualnost kao garanciju za vlastiti politički i ekonomski prosperitet i što sigurniju ravnopravnost u okviru jugoslavenske države« (str. 246).

Iz tih kritičkih primedbi proizlazi da dr Hrvoje Matković nije uspeo da ispuni jedan od glavnih zadataka postavljenih u predgovoru, naime, nije »maksimalno« zadovoljio »svim specifičnim« zahtevima kritičkog pristupa izvornoj građi. Autor nije uzeo u obzir sve mogućnosti koje pružaju materijali postojećih arhiva, jednostrano se koristio štampom, bio je nekorektan prema nizu istraživača poznatih u savremenoj jugoslovenskoj historiografiji. Težili smo naročito da ukažemo na nenaučni metod korišćenja izvorne građe i literature, pošto ocena cele knjige zahteva posebnu raspravu. Ovom prilikom nismo mogli a da ne iznesemo i mišljenje o prikazu pojedinih istorijskih činjenica i da ne ukažemo na neke autorove ocene, koje dobrim delom rezultiraju iz Matkovićevog prilaza građi.

Za čuđenje je da recenzenti monografije profesori dr Ljubo Boban i dr Bogdan Krizman nisu ukazali autoru na nedopustivost takvog odnosa prema izvorima i literaturi, pošto ne sumnjamo u to da dobro poznaju i građu i studije o kojima je ovde bila reč.